

1.01
Prejeto 3. 5. 2011

UDK 352.075(450)(=163.6)"193"

Boris Mlakar*

Primorski Slovenci in delovanje fašističnih občinskih uprav v tridesetih letih 20. stoletja

IZVLEČEK

Avtor obravnava vlogo primorskih Slovencev v delovanju občinskih uprav v obdobju po letu 1928, ko je fašistični režim dokončno ukinil občinsko samoupravo in s tem tudi volitve županov in občinskih svetov. Na čelu primorskih občin, katerih število se je tedaj bistveno zmanjšalo, so odlejal stali t. i. podestaji, ki so jih imenovali pokrajinski prefekti in ki so morali biti potrjeni s strani notranjega ministrstva v Rimu. V pomoč so podestaji ob sebi imeli občinske sosvete, katerih člane je prav tako imenoval prefekt. Tudi na občinski ravni so tedaj vse vodilne funkcije zasedali Italijani, ki so morali biti obvezno člani fašistične stranke. Le v nekaj izjemnih primerih so bile to osebe slovenskega rodu.

Ključne besede: Italija, Slovenija, Primorska, fašizem, lokalna uprava, občine, demokracija

THE SLOVENIANS FROM PRIMORSKA (LITTORAL) AND THE FUNCTIONING OF THE LOCAL FASCIST LOCAL ADMINISTRATIONS IN THE 1930S

ABSTRACT

The author focuses on the role of the Primorska Slovenians in the functioning of the municipal administrations in the period after 1928, when the fascist regime ultimately abolished the municipal self-management and thus also the mayoral and municipal council elections. Since then the so-called »Podestà« headed the Slovenian Littoral municipalities, whose number decreased considerably at that time. The Podestà were appointed by the provincial prefects and had to be confirmed by the Ministry of the Interior in Rome. The Podestà had advisory committees at their disposal, whose members were also appointed by the prefect. All leading functions at the municipal level at that time were held by Italians, who also had to be members of the Fascist Party. Only in a few extraordinary cases these officials were of Slovenian descent.

Key words: Italy, Slovenia, Primorska (Slovenian Littoral), fascism, local administration, municipalities, democracy

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, SI-1000 Ljubljana; e-naslov: boris.mlakar@inz.si

Ozemlje zahodnega dela Slovenije, ki so ga v skladu z določili t. i. Londonskega pakta ob propadu avstro-ogrske monarhije zasedle italijanske sile, je bilo januarja 1921 po sklenitvi Rapalske mirovne pogodbe priključeno h Kraljevini Italiji. Na podlagi italijanskega skupnega poimenovanja Venezia Giulia se je nato tudi v slovenskem jeziku za to ozemlje (skupaj s hrvaškim delom Istre, nekaj otoki in pozneje še Reko) poleg imena Primorska uveljavil naziv Julijska krajina. V upravnem pogledu je sprva to območje predstavljalo enotno pokrajino, nato pa so vse do leta 1928 sledile še številne upravno-politične spremembe in preureditve na deželni, pokrajinski, občinski in celo krajevni ravni. Bistveni del tega procesa je bilo po eni strani izenačevanje uprave novih območij z italijansko, kar se je zgodilo januarja 1923, ko je bil tu dokončno uveljavljen italijanski občinski in deželni zakon, kar je hkrati pomenilo tudi odpravo precejšnjega dela avtonomnosti nekdanjih avstrijskih teritorialnih enot oziroma upravnih teles vseh stopenj. Posledično je tedaj kraljevi odlok Julijsko krajino razdelil na Tržaško, Puljsko in Videmsko (Furlansko) pokrajino, pri čemer je bila slednji priključena tudi večina občin nekdanje Goriško-Gradiščanske; pokrajine so se tedaj še delile na posamezna okrožja. Prav priključitev Goriške k Furlaniji je izkazovala drugi namen tedaj že fašističnih italijanskih oblasti, namreč, da vsaj v obdobju, ko je še do neke mere deloval parlamentarni oziroma predstavniški sistem, preprečijo, da bi v kaki pokrajini Slovenci imeli večino. Čez nekaj let, ko je bil fašizem že trdno v sedlu in ko je ukinil tudi vsakršno samoupravo ali avtonomijo lokalnih skupnosti in ko je tudi »afirmacija neitalijanskih narodnih skupnosti« postala nemogoča, je to postalo nepomembno in tako je januarja 1927 Goriška spet postala posebna pokrajina, ločena od Videmske.¹ Po avanturi Gabriela D'Annunzia, po kasnejših zapletih in končno po Rimski pogodbi med Italijo in Jugoslavijo konec januarja 1924 je bila k Italiji priključena tudi Reka. Ustanovljena je bila tako še Reška pokrajina, h kateri so pripojili skrajni severovzhodni del hrvaške Istre ter slovenske občine ilirskobistriškega in podgrajskega okraja, do tedaj v sklopu Tržaške pokrajine.

Na deželni in pokrajinski ravni so bili vse od italijanske zasedbe Slovenci tako rekoč odrinjeni od uprave, z majhno začetno izjemo na Goriškem. Po že omenjenem zakonu iz leta 1923 je bila avtonomija pokrajin odpravljena in njihova ureditev načeloma izenačena z italijansko, kljub temu pa bi morale biti do leta 1925 izvedene volitve pokrajinskih svetnikov in pokrajinskih predsednikov, pri čemer pa si je oblast že do tedaj večkrat »pomagala« z imenovanjem vladnih komisarjev na vseh, tudi občinskih ravneh. Toda leta 1926 je izšel nov fašistični zakon o pokrajinah, po katerem volitve pokrajinskih svetnikov in predsednika sploh niso bile več predvidene, temveč jih je imenovala vlada na predlog notranjega ministrstva; nekaj časa je bil notranji minister sicer sam Mussolini. Natančneje je pristojnosti prefektov, kot so se predstojniki pokrajin imenovali, Mussolini določil v

¹ Tone Ferenc, Milica Kacin - Wohinz, Tone Zorn: Slovenci v zamejstvu : pregled zgodovine 1918–1945. Ljubljana 1974 (dalje Ferenc, Kacin, Zorn, Slovenci v zamejstvu), str. 35–37; Lavo Čermelj: Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnoma. Ljubljana 1965 (dalje Čermelj, Slovenci in Hrvatje), str. 38–42.

svoji znani okrožnici 15. januarja 1927, označeni kot »temeljni kamen režima«. Centralizacija fašistične uprave je s tem dosegla višek in se ta sistem ni več bistveno spreminjal vse do padca fašizma poleti 1943.

Na čelu pokrajin so odtlej stali iz Rima imenovani in Rimu odgovorni prefekti. Po Mussolinijevi definiciji so prefekti predstavljali avtoriteto države v provincah oziroma so bili neposredni predstavniki izvršne oblasti. Na poslopijih prefektur je kraljeval napis »Vladna palača« (Palazzo del Governo), prefekt je v provinci tako postal neposredna odslikava vloge, ki jo je imel duce v Rimu. Prefekti so tako pridobili navzdol popolno oblast odločanja, tako na upravnem, gospodarskem, kulturnem in celo političnem področju, saj se je – podobno kot na nacionalni ravni, ko se je Mussolini odločil za prioriteto države pred fašistično partijo – tudi na lokalni ravni kazala premoč prefektov nad fašističnimi federali.² Fašistična stranka, ki je tedaj že postala edina dovoljena, je po poetični definiciji njenega sekretarja Augusta Turatija predstavljala predvsem »vedno prižgan plamen oziroma zmeraj žarečo peč, v kateri revolucionarni fašistični duh nenehno kuje revolucionarne zakone za bodočnost« oziroma bolj suhoparno, »stranka in njene hierarhije so po dovršeni revoluciji samo še zavestni instrument volje države, tako v središču kot na periferiji države«.³ Prav v Julijski krajini pa so si fašistični federali zelo prizadevali, da bi s stalnim opozarjanjem na slovansko nevarnost (notranjo in zunanjo) na »ogroženi vzhodni meji« pridobili večjo, tudi formalno avtoriteto; rezultat teh prizadevanj je bil negotov, tudi zaradi pogostih notranjih nasprotij med samimi fašističnimi veljaki, nadalje tudi zaradi nasprotij med domačini in prišleki, zaradi raznih malverzacij ipd. Seveda pa so morali biti tudi prefekti trdi Italijani ter zvesti in preverjeni člani Partije, tj. Nacionalne fašistične stranke (Partito Nazionale Fascista, PNF).⁴ Po izvoru po navadi niso bili domačini, temveč visoki upravni uradniki iz starih italijanskih pokrajin. Primerjalno gledano je bilo med fašističnimi federali več domačinov, pač tudi po zaslugi predhodnega avtohtonega delovanja t. i. »obmejnega fašizma«. Je pa bilo med njimi moč celo zaslediti nekatere s priimki, ki so nakazovali njihovo slovensko (slovansko) poreklo.

Na splošno tako velja, da že od italijanske zasedbe, v polni meri pa od fašističnega prevzema oblasti, primorski Slovenci niso igrali oziroma niso mogli igrati nobene, kaj šele kake odločilne vloge v okviru delovanja (državne) oblasti na pokrajinski ravni. Nekoliko drugačna je bila slika na področju občinskih uprav, kjer je v prvih letih še delovala poprej uveljavljena občinska samouprava in so bili na čelu slovenskih občin seveda slovenski župani. Toda to je držalo le do določene mere, saj so že v obdobju pred priključitvijo v številnih občinah oblasti upravo zaupale tujim gerentom oziroma komisarjem. No, leto dni po priključitvi so bile vendarle izvedene tudi občinske volitve in vsaj na Goriškem je rezultat, to je število izvolje-

² Fašistična stranka je bila po pokrajinah organizirana v obliki t. i. federacij, zato so se njeni pokrajinski tajniki poenostavljeno imenovali *federali*.

³ Loreto Di Nucci: *Lo Stato-partito del fascismo: Genesi, evoluzione e crisi 1919–1943*, Bologna 2009 (dalje Di Nucci, *Lo Stato-partito del fascismo*), str. 300–301.

⁴ Prav tam, str. 488–492.

nih občinskih svetovalcev in županov, približno ustrezal narodnostni podobi pokrajine. Slabše je bilo na Tržaškem, medtem ko so v Istri ob volitvah volivce strahovale mobilne fašistične skupine in so le malo kje volitve potekale v redu, seveda na škodo slovenskih in hrvaških kandidatov. Toda tudi novonastalo stanje ni dolgo trajalo, saj so oblasti kmalu začele odstavljati slovenske župane in zamenjevati izvoljene občinske svetovalce ter jih nadomeščati z Italijani. Tako je npr. zadnji slovenski župan v Idriji Karel Treven predal županske posle italijanskemu komisarju 5. julija 1924.⁵ Ob tem so še nastavljale italijanske občinske tajnike in drugo osebje, kar je vse bilo v funkciji izrinjanja Slovencev in slovenskega jezika iz občinskih uprav. Po podatkih Lava Čermelja so tako do konca leta 1925 oblasti razpustile več kot 30 izvoljenih občinskih svetov, pri čemer novih volitev, kljub zakonski obveznosti, niso razpisale in so občine še naprej vodili komisarji.⁶

Dotedanja občinska (samo)uprava je bila precej okrnjena že leta 1923 s samo raztegnitvijo italijanskega deželnega in občinskega zakona na območje Julijske krajine. Toda dokončni udarec občinski avtonomiji je sledil čez tri leta. Najprej je kraljevi zakon 4. februarja 1926 določil, da odtlej na čelu občin z manj kot 5000 prebivalci stojijo podestaji (podestà), ki so imenovani s kraljevim dekretom na predlog prefektov. Ime novih občinskih poglavarjev, ki so zamenjali izvoljene župane (sindaci), je ta fašistični zakon povzel po italijanskih srednjeveških podestajih. Z novim zakonom je podestà dobil pristojnosti, ki sta jih po do tedaj veljavnem deželnem in občinskem zakonu imela župan in občinski svet. Ob podestaju je sedaj sicer stal občinski sosvet (consulta municipale), vendar le v primeru, da je prefekt to štel za potrebno. Praksa je pozneje sicer pokazala, da so bili sosveti imenovani skoraj povsod. Število (so)svetnikov, ki jih je imenoval prefekt, je bilo odvisno od posamezne občine, predvsem od njene velikosti, vendar ni smelo biti manjše od šest. Prefekt je tudi določal gospodarska združenja, sindikate in lokalna združenja, ki so nato predlagali po tri kandidate, t. i. terne, izmed katerih je prefekt izbral po enega člana sosveta. Tretjino članov pa je izbral neposredno po svoji presoji. Sosvet je sicer imel samo posvetovalno funkcijo, mnenje pa je dajal le v primeru, če se je to zdelo potrebno podestaju. V tem primeru je bilo vsaj v finančnih in podobnih zadevah njegovo mnenje obvezno. Funkcija podestaja in sosvetnikov je bila brezplačna, njihov mandat pa je sprva trajal pet let. Omenjeni zakon je vlada spomladi in poleti leta 1926 še dopolnila z dodatnimi dekreti in zakoni, pri čemer je kraljevi dekret 3. septembra 1926 določila izhodiščnega zakona razširil še na občine z več kot 5000 prebivalci s tem, da je določeval ustrezno število članov občinskih sosvetov, pri zelo velikih občinah pa je predvidel še institucijo enega ali dveh vicepodestajev. Jasno pa je, da je slednje na Primorskem prišlo v poštev samo v primeru pokrajinskih središč, kjer Slovenci kot taki niti slučajno niso več mogli imeti nobene vloge oziroma funkcije.⁷

⁵ Mira Hodnik: Idrija v letih 1918–1922 – obdobje treh držav. V: Kronika, 2009, št. 1, str. 71.

⁶ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, str. 43–44.

⁷ Alberto Aquarone: L'organizzazione dello Stato totalitario. Torino 1965, str. 412–415; Lavo Čermelj: Politično-upravna razdelitev Julijske krajine v razvojnem pregledu do 31. maja 1927. V: Luč, 1927, št. 1, str. 33–37.

Vodilni fašisti so v uvedbi institucije podestajev videli velik korak naprej v uveljavljanju totalitarne države. Linija totalitarne državne oblasti je bila tako popolna, segala je od Rima oziroma duceja prek prefektov do podestajev. Predvsem pa so s tem dosegli dokončno odstranitev, tudi na lokalni ravni, »osovraženega sufražističnega (volilnega) načela«. S tem zakonom naj bi bil tudi uveljavljen »kult boljšega« na račun neproduktivnega »kulta večine«. Funkcija podestajev (in prefektov) naj bi tako nič več ne slonela na ideji mandata suverenega ljudstva, temveč na mandatu sposobnosti, kajti volitve slej ko prej v ospredje postavijo strankarstvo. To je bilo (in je) morda res, toda v primeru fašistične strukture oblasti, ki smo jo na kratko predstavili zgoraj, so bili omenjeni »boljši« zmeraj izbrani izmed fašistov, kar pa je v bistvu preprečevalo, da bi bil npr. podestà zares »javni funkcionar, ki je nad strankarskimi strastmi«. Imeli smo opravka s fašističnimi prefekti in podestaji, ki so načelno, če ne celo izključno, predstavljali fašiste, s čimer pa so posledično sami po sebi udeleženi diskriminacijo v odnosu do nefašistov oziroma protifašistov.⁸

Že kmalu po priključitvi Julijske krajine oziroma Primorske h Kraljevini Italiji so nove oblasti začele z obsežnimi teritorialno-političnimi preureditvami. Teritorialno podobo sodne veje oblasti puščamo tokrat ob strani, spremembe na upravno-pokrajinski ravni pa smo delno že prikazali. Preostane nam torej še prikaz zadevnega dogajanja na ravni občin, ki so tudi naša glavna tema. Iz razumljivih razlogov je bilo na tem področju tudi največ sprememb, ki jih je v tem okviru tako rekoč nemogoče in tudi nesmiselno naštevati, zato naj podčrtamo samo nekaj bistvenih značilnosti tega procesa. Sprva so tako prevladovale manjše spremembe, ko so določene kraje iz ene občine priključevali sosednjim, pogosto pa so, posebej v primerih, ko so se spreminjale meje med dotedanjimi pokrajinami, nastajale drugače zaokrožene ali celo povsem nove občine. Večina sprememb pa se je zaradi nove fašistične lokalne zakonodaje zgodila v letih 1927 in 1928. Bistveni zadevni trend je šel v smeri povečevanja velikosti občin, ko se je združevalo več manjših sosednjih občin ali pa so se deli dotedanjih občin pridruževali več sosednjim občinam. V primeru ko se je zelo majhna združila s sosednjo veliko občino, je šlo v bistvu za njeno priključitev. Na severu sta bila taka primera priključitev občine Šebrelje k občini Cerčno ter občine Volče k občini Tolmin, na južnem Primorskem pa na primer primer (Ilirske) Bistrice in Trnovega, pri čemer je bila slednja veliko večja od Bistrice, čeprav se je vsaj med Slovenci za novo občino uveljavilo ime prve, medtem ko so italijanske oblasti zanjo uvedle novo poimenovanje Villa del Nevoso.

Čeprav je v danih razmerah predvsem zaradi gospodarskih učinkov proces združevanja včasih zelo majhnih občin imel pozitivne posledice, pa je v nekaterih primerih za tem stal tudi politični interes fašističnih oblasti, ki so poskušale doseči, kjer je bilo mogoče, da bi čim več občin dobilo italijansko večino, pač iz »narodno-asimilacijskih« namenov. Več takih primerov je bilo v etnično zelo premešani hrvaški Istri, medtem ko je bila v Slovenskem primorju narodnostna razmejitev nasproti Italijanom oziroma Furlanom bolj jasna in je zato v tem pogledu prihajalo

⁸ Di Nucci, *Lo Stato-partito del fascismo*, str. 301–303.

do drugačnih primerov. Tako so npr. k večinsko italijanski Gorici sprva priključili nekaj bližnjih slovenskih krajev, oktobra 1928 pa še celotno slovensko občino Vrtojba. Res pa je, da po uvedbi dosledne centralizacije in institucije podestajev etnična sestava prebivalstva tudi na občinski ravni za oblasti ni bila več tako pomembna, čeprav je bil njihov končni cilj jasen: etnična »bonifikacija«, italijanska »penetracija« in končna italijanizacija (in seveda fašizacija) celotnega prebivalstva na priključenem slovenskem ozemlju. Za preprečevanje vseh omenjenih procesov tedaj ni bilo več nobenih legalnih ovir.

Ob priključitvi k Italiji je bilo na zadevnem ozemlju 249 občin, še z občino Reka nekaj let pozneje 250. Ob koncu leta 1928 pa je bila slika naslednja, ob tem, da ne upoštevamo 11 občin, ki so pripadle Videmski pokrajini: v Goriški pokrajini je bilo 42 občin, v Tržaški 30, v Reški 15 in v Puljski 40, skupaj 127, prišteti pa gre še dve »zadrski« občini. Skupaj je to pomenilo 129 občin ali skoraj polovico manj kot ob priključitvi, pri čemer je samo Goriška pokrajina na začetku štela 121 občin, kar pomeni, da je bil proces združevanja občin najbolj intenziven prav v tej pokrajini. Med 42 goriškimi občinami je bilo devet takih z italijansko oziroma furlansko večino, med 30 tržaškimi občinami pa je bilo takih deset, saj so k tej pokrajini priključili kar nekaj ozemlja spodnje Furlanije. Od 40 občin v Puljski pokrajini je bilo, gledano z današnjega vidika, sedem slovenskih. Poleg Kopra, Izole in Pirana so to bile še občine Dekani, Hrpelje-Kozina, Marezige in Šmarje. Kar zadeva Reško pokrajino gre med 15 občinami za slovenske šteti Jablanico, Jelšane, Knežak, Materijo, Podgrad, Prem in Trnovo-Ilirsko Bistrico.⁹

Politično življenje v smislu ohranjanja temeljnih standardov parlamentarne demokracije, to je svobodne in pluralne volitve v lokalna in vsedržavna zastopstva, svoboda zborovanja, govora, tiska ipd., je bilo enako kot za vse druge državljane Italije tudi za primorske Slovence grobo prekinjeno maja leta 1928, ko je kot posledica uvedbe korporativne ureditve celotna država predstavljala le še eno samo volilno okrožje, ki je izbiralo 400 poslancev. Predložena pa je bila lahko ena sama kandidatna lista, ki pa jo je sestavil Veliki fašistični svet. Razumljivo je, da Slovenci tako niso imeli več nobene možnosti izvolitve svojih poslancev, kajti druge liste ni bilo mogoče predlagati, lahko se jo je samo odobrilo ali zavrnilo. Tako so se volitve odslej dejansko spreminjale v plebiscit za fašistični režim in oblasti so seveda poskrbele, da je bil rezultat zanje vedno več kot prepričljiv. To je veljalo tudi za naslednje volitve, ko so kandidate sicer predlagale fašistične sindikalne konfederacije, ki so bile ena bistvenih strukturnih značilnosti novega korporativnega reda.¹⁰

Primorski Slovenci (in Hrvati) so bili zaradi svoje nacionalnosti še posebej na udaru, kajti v fašistični Italiji je lahko živel le italijanski narod, drugi, zlasti »neznatne« manjšine, pa so se morali prilagoditi in asimilirati, skratka izginiti. In tako so izgini slovenski javni napisi, slovenski jezik iz javne uprave, kot posledica Gentilijeve

⁹ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, str. 45–46; Lavo Čermelj: Politično-upravni in sodni pregled Julijske krajine ob koncu l. 1928. V: Luč, 1929, št. IV, str. 15–23; Ferenc, Kacin, Zorn, Slovenci v zamejstvu, str. 37.

¹⁰ Čermelj, Slovenci in Hrvatje, str. 35–37.

šolske reforme leta 1923 je v nekaj letih slovenščina izginila iz šol ali drugače, ukinjeno je bilo slovensko šolstvo, ki je postajalo kovačnica mladih fašistov in stroj za italijanizacijo slovenskih otrok.¹¹ Imena krajev so bila odtlej dovoljena samo v italijanski obliki, načrtovana je bila obsežna akcija spreminjanja slovenskih imen in priimkov v italijansko »izvirno« obliko, slovenščina naj bi izginila celo kot pogovorni jezik.¹² Slovenski uradniki, učitelji, železničarji in sploh državni uslužbenci so bili premeščeni v pokrajine stare Italije. Mnogo Slovencev, pripadnikov teh in drugih intelektualnih poklicev, je zato izbralo pot emigracije v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Približno v istem času so oblasti prepovedale tudi slovenski tisk in tako je poleg neznatnega verskega tiska v slovenščini lahko izhajalo le še nekaj knjig, ki sta jih izdajali založbi Goriška matica in Goriška Mohorjeva družba. To so bile knjige znanih avtorjev, kot so bili France Bevk, Damir Feigel, Rado Bednařik itd., ki so vztrajali v Italiji. Kar zadeva periodiko, je kratkotrajno izjemo predstavljalo (ob dveh drugih manj pomembnih) le izhajanje časnika *Novi list* v letih 1929 in 1930, kar je dosegel bivši rimski poslanec Engelbert Besednjak na podlagi osebnega znanstva z Mussolinijem.¹³

Na udaru so bila seveda tudi vsa slovenska društva. Na podlagi nove zakonodaje o javni varnosti iz novembra leta 1926 so prefekti začeli z ukinjanjem slovenskih gospodarskih ustanov ter predvsem prosvetnih društev, češ da imajo protiitalijanski značaj. Odločilno za dokončno usodo slovenskega društvenega življenja pa je bilo zborovanje sekretarjev vseh fašističnih federacij Julijske krajine 11. junija 1927, na katerem so sklenili, da je treba razpustiti vse slovenske organizacije, ki so tedaj še obstajale. S tem sta se seveda strinjala tudi Mussolini in Turati in tako je 19. julija 1927 notranje ministrstvo poslalo vsem primorskim prefektom strogo zaupno pismo z nalogo, da 1. oktobra ne sme biti več nobenega slovanskega združenja. Prefekti so se vrgli na delo in so nato v enem letu razpustili več kot 400 slovenskih in hrvaških društev ter jim hkrati zaplenili premoženje.¹⁴ To je bil tako rekoč popravek po tekočem traku, saj so imeli prefekti prav za ta namen posebne natisnjene obrazce, v katere so samo vpisali naziv in kraj društva, nato pa je bila le še dolžnost krajevnih orožniških poveljstev, da so te odločbe praktično izvedli, pri čemer jo je moral na koncu podpisati še tajnik ali predsednik prizadetega društva. Toda ponekod se vodstva društev niso kar tako prepustila usodi in so podajala ugovore, češ da ne gre za politična, temveč društva s strogo omejenim kulturnim delovanjem. Ta upravni postopek se je

¹¹ Gianluca Gabrielli, Davide Montino: *La scuola fascista: Istituzioni, parole d'ordine e luoghi dell'immaginario*. Verona 2009.

¹² Paolo Parovel: *L'identità cancellata*. Trieste 1985; Miro Tasso: *Un onomasticidio di Stato*. Trieste 2010.

¹³ Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella: *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana 2008, str. 362.

¹⁴ Luciano Patat: *Il Duce ha sempre ragione: Il fascismo in provincia di Gorizia e nella Bassa friulana*. Gradisca d'Isonzo 2009 (dalje Patat, *Il Duce ha sempre ragione*), str. 42–43. Več o odnosu fašističnega režima do primorskih Slovencev Milica Kacin Wohinz, Marta Verginella: *Primorski upor fašizmu 1920–1941*. Ljubljana 2008; Gorazd Bajc: *Zločini fašističnega režima na Slovenskem*. V: *Totalitarizmi na Slovenskem v 20. stoletju*. Ljubljana 2010, str. 127–141.

seveda vedno končal z uveljavitvijo prefektove volje oziroma kako leto pozneje, glede na dosledno centralistično ureditvijo države, z odločitvijo »Capo del Governo«, da je pač delovanje društva nasprotno državnemu ureditvi.¹⁵ Toda ob tem se je v zadevnih dosjeh na notranjem ministrstvu nabralo kar nekaj, tudi originalnega, gradiva o teh družtvih, npr. statuti in podrobni opisi delovanja, kar je z današnjega vidika nadaljnjih raziskav pravzaprav dobrodošlo dejstvo. Ob tem so fašistične oblasti v mnogih primerih dosegle propad slovenskih finančnih zavodov in zadrug ali pa nadzor nad njimi, kar je slovensko prebivalstvo ob krizi še dodatno prizadelo. Mnogo kmetij je bilo prodanih, ljudje so se izseljevali v Zahodno Evropo in v Argentino, na primorskih tleh pa so oblasti začele naseljevati italijanske koloniste. Vsepovsod, posebej pa v uradni rabi in v javnosti, je bila slovenščina prepovedana, primorska dežela je vsaj na zunaj dobila italijanski videz ... Tako je z nasiljem in prirejenimi zakonodajno fašistični režim konec dvajsetih let potisnil primorske Slovence v tako rekoč brezizhoden položaj, ko so morali zatajevati svojo narodnostno identiteto. To je bil položaj, ki je trajal vse do kapitulacije Italije septembra 1943, ko so se razmere že začele spreminjati.

Zunaj tega je bilo sprva povsem cerkveno in versko življenje, toda po Lateranskem sporazumu leta 1929 ter z umestitvijo novih italijanskih škofov se je tudi znotraj cerkvene hierarhije v Julijski krajini počasi povečeval pritisk v smeri t. i. romanizacije in italijanizacije. Ker je velika večina slovenskih podeželskih duhovnikov vztrajala pri uporabi slovenščine, je to pri fašističnih funkcionarjih vzbujalo veliko gneva. Le redki duhovniki so popustili v toliko, da so imeli vsaj eno mašo s pridigo v italijanščini ali pa so pripustili v cerkev tudi italijanskega duhovnika, posebno v večjih krajih, kjer je bilo več italijanskih priseljencev ali pa so tam delovali tudi italijanski vojaški kaplani.¹⁶

Občinske uprave so na celotnem ozemlju Kraljevine Italije delovale po povsem enotnem vzorcu oziroma po enakem predpisanem delokrogu, pri čemer seveda nekatera področja javne uprave oziroma gospodarske dejavnosti za manjše občine sploh niso prihajali v poštev. To je npr. veljalo za univerzitetni študij in pogosto tudi srednje šole na eni ter za železniški in pomorski promet na drugi strani, saj mnoge manjše slovenske občine v Julijski krajini pač niso premogle niti višjih šol in niti železniške proge, da o pristaniščih ne govorimo. Na podlagi upravne registrature občine Tolmin, katere gradivo se je v veliki meri ohranilo, lahko tako ugotovimo najširši možni delokrog fašistične občinske uprave v tridesetih in v začetku štiridesetih let. Občinska administracija se je tako delila na 14 kategorij, pri čemer je prvo kategorijo predstavljala administracija v ožjem pomenu besede. Sledile so kategorije so-

¹⁵ Archivio Centrale dello Stato, Roma [Osrednji državni arhiv, Rim, dalje ACS], Ministero dell'Interno, Direzione Generale di Pubblica Sicurezza, G 1, Associazioni, šk. 94, 95, 96.

¹⁶ Rudolf Klinec: Primorska duhovščina pod fašizmom. Gorica 1979; Luigi Tavano: La diocesi di Gorizia: 1750–1947. Gorizia 2008; Egon Pelikan: Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom. Ljubljana 2002; Lavo Čermelj: Il vescovo Antonio Santin e gli Sloveni e Croati delle diocesi di Fiume e Trieste-Capodistria. Ljubljana 1953; Boris Mlakar: Italijanska oblast v Tolminu ob začetku druge svetovne vojne (dalje Mlakar, Italijanska oblast). V: Tolminski zbornik, 1997, str. 228.

cialna pomoč in dobrotelnost, lokalna policija, zdravstvo in higiena, sodstvo in verstva, nabor in vojska, javno šolstvo, komunikacije in javna dela, nacionalno gospodarstvo, demografija, zamejstvo in potni listi, javna varnost, tekoče poslovanje, razne zadeve. Pri tem se je vsaka kategorija navznoter delila še na več razredov, z izjemo zadnje omenjene postavke (*oggetti diversi*), ki je predstavljala eno samo, enotno kategorijo. Prva kategorija se je tako delila na 12 razredov, deseta (javna dela in komunikacije) in petnajsta (javna varnost) pa na 11 razredov, druge pač na manj. V ilustracijo naj navedemo šest administrativnih razredov, ki so sestavljali deveto kategorijo, tj. javno šolstvo. To so bili: 1. šolske oblasti in osebje osnovnih šol, 2. otroški vrtci, osnovne šole, šolska obveznost, urniki, šolska poslopja in oprema, 3. dopolnilne šolske dejavnosti, pomoč, zavarovanje, šolska dobrotelnost, telesna in moralna vzgoja, 4. poklicne šole, srednje šole in kulturni zavodi, akademije, kolegiji in vzgojni zavodi, večerne šole, 5. glasba, likovna umetnost in muzeji, 6. univerze in višje šole.¹⁷

Občinska uprava na čelu s podestajem je načelno vsekakor imela velike pristojnosti. Podestà sam je imel poleg izvršilne tako tudi odločilno funkcijo, o čemer več v nadaljevanju. Tudi na podlagi zgoraj predstavljene strukture delovanja občinskih uprav bi lahko sklepali, da so imele občine oziroma podestaji zelo velike pristojnosti in predvsem veliko dela. Toda to je držalo samo deloma. Poudarili smo že, da je bil podestaja imenoval prefekt, bil je torej vsaj posredno uslužbenec vlade, pri čemer je njegovo imenovanje moralo odobriti notranje ministrstvo, kar je do neke mere omejevalo njegovo svobodo odločanja. Po drugi strani je bilo povedno dejstvo, da to ni bila poklicna oziroma redno plačana funkcija. Za podestaje so prefekti zato iskali kandidate med upokojenci, na drugi strani pa med osebami, ki so že imele svojo osnovno zaposlitev, bodisi v državnem ali privatnem sektorju, skratka osebe s svojimi rednimi dohodki in tako njihova podestatska funkcija ni šla na stroške države. Tako smo po primorskih krajih imeli občinske predstojnike, ki so bili po poklicu šefi železniških postaj, učitelji ali ravnatelji, trgovci, upokojeni častniki ipd. Ker je bilo posebej v majhnih občinah vsaj po merilih višjih fašističnih oblasti težko najti primerne kandidate za podestaje – namreč primernih Italijanov ni bilo, Slovencev pa niso marali –, se je v mnogih primerih dogajalo, da je bila na to funkcijo imenovana oseba, ki ni živela oziroma stanovala na ozemlju »svoje« občine, ter je tak podestà dobival povrnjene vsaj potne stroške. Zaradi tega je po navadi svojo župansko funkcijo opravljal le po nekaj dni na teden. Še bolj je kakovost podestajevega dela trpela v primerih, ko je zaradi pomanjkanja ustreznih ljudi prefekt imenoval enega skupnega podestaja v dveh, sicer res po navadi majhnih občinah. Tak je bil, recimo, primer občin Bovec in Soča, še več pa je bilo takih primerov v Tržaški pokrajini kot npr. Dekani in Hrpelje-Kozina.

Prefekti so se pri navedenem nastavljanju podestajev večkrat kar dobro ušteli. Naj navedemo tak primer za občino Cerkno. Jeseni 1931 je omenjeno občino vodil prefekturni komisar ing. Luigi Caldana, uslužbenec rudnika živega srebra v Idriji, sicer po rodu iz Manzana v Furlaniji. Goriški prefekt je tedaj predlagal notranjemu

¹⁷ Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, 62, Občina Tolmin, t.e. 1040-1052.

ministrstvu, da bi ga imenovali za podestaja, in navedel vrsto njegovih pozitivnih lastnosti, med drugim tudi članstvo v PNF od septembra 1922. Tudi ministrstvo za korporacije je odobrilo njegovo imenovanje na to funkcijo v Cerknem, kjer po prefektovih merilih ni bilo nobene druge primerne osebe. Caldana bi funkcijo seveda opravljal brezplačno in bi se v ta namen trikrat tedensko vozil iz Idrije. Junija 1932, ko je bil omenjeni inženir že na podestatskem položaju v Cerknem, je prefekt pisal na ministrstvu, da se novi podesta sicer loteva dolžnosti z veliko prizadevnostjo, a da ima nemajhne stroške zaradi večkratne vožnje v Cerkno, zato naproša ministrstvo, da mu odobri po 15 lir za dnevnice. No, spomladi 1936, ko se je Caldani iztekel štiriletni mandat in je nastopilo vprašanje, ali mu ga podaljšati, je bil prefekt že drugačnega mnenja. V pismu notranjemu ministrstvu je potožil, da je inženir slabega značaja in ni skrbno opravljal občinskih zadev, predvsem pa se je obnašal zelo negospodarno, kar je ugotovila že inšpekcija leto pred tem. Za vožnjo v Cerkno je v Idriji najemal avtomobil in je mesečno občinski proračun samo zaradi prevoza obremenil za 500 lir, pa tudi sicer je gospodarstvo občine vodil slabo. Zato je prefekt predlagal, da se Caldane ponovno ne imenuje. Za novega cerkljanskega podestaja je predlagal dr. Giuseppeja Musumecija, notarja iz Idrije, ki da je znan tudi ljudem v Cerknem in bi po njegovem mnenju to naredilo dober vtis. Toda tudi on bi se moral voziti iz Idrije, a njegovi potni stroški bodo gotovo minimalni v primerjavi s tistimi, ki jih je povzročil Caldana ...¹⁸

Tako kot prefekti so tudi podestaji bili v zelo veliki večini Italijani, doma iz starih italijanskih pokrajin, torej priseljenci, kar je seveda veljalo tudi za ne tako maloštevilne podestaje, po rodu iz sosednje Furlanije in hrvaške Istre. Sprva so bili po večini imenovani za dobo pet let, z dokončno uveljavitvijo novega občinskega zakona pa je po letu 1934 njihov mandat trajal štiri leta. Če se je podestà nato v pretečenem štiriletju po mnenju prefekta izkazal, ga je predlagal notranjemu ministrstvu za ponovno imenovanje, kar je nato po ugodnem odgovoru storil prav prefekt. Izdal je ustrezno odredbo ter novega podestaja na sedežu občine po opravljeni predpisani prisegi tudi umestil. Ta »ritem« pa se je spremenil, če je bil podestà sredi mandata zaradi zahtev svojega osnovnega poklica prestavljen v drug kraj oziroma v drugo pokrajino. Lahko je tudi umrl ali iz drugih vzrokov ni bil več sposoben opravljati te funkcije; prihajalo je tudi do ostavk iz t. i. osebnih razlogov. V takih primerih je prefekt začasno, po navadi za dobo šestih mesecev, imenoval občinskega komisarja. Doba pol leta je nato po navadi zadostovala, da je spet našel primerne kandidata za redno podestatsko funkcijo. Tako pri predlogih za nove podestaje in enako tudi za komisarje je prefekt zmeraj moral pridobiti tudi vsakokratno (pozitivno) mnenje fašističnega federala. Podestà je tako moral biti preverjen fašist.¹⁹ Ker so tako vsi podestaji in komisarji morali biti člani partije, je prefekt ob predlogu za njihovo imenovanje obvezno navajal tudi datume njihovega vstopa v PNF, nadalje tudi morebitne vojaške in partijske funkcije ter nagrade. Kot primer

¹⁸ ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Gorizia, šk. 166.

¹⁹ Patat, *Il Duce ha sempre ragione*, str. 52.

naj navedemo podestaja občine Marezige Egidia Parovela, za katerega je puljski prefekt ob predlogu, da se ga ponovno imenuje, izpostavil, da je prej kot sekretar občinskega fašija vedno znal izvajati aktivno propagando med drugorodnim prebivalstvom, povrh pa je leta 1929 pripomogel k odkritju protidržavnega združenja in so bili nekateri njegovi člani obsojeni pred posebnim sodiščem.²⁰ Nadalje je ob vsakem predlogu navedel zakonski stan, otroke in veroizpoved kandidata. Posebej je bilo pomembno, da je imel kandidat družino, pač glede na pomembnost, ki ga jo fašistični režim pripisoval demografskemu razvoju države oziroma italijanskega naroda. V enem primeru je prefekt kot olajševalno okoliščino navedel, da se bo kandidat v kratkem poročil, prišlo pa je tudi do primera, da je podestà odstopil iz preprostega razloga, ker ni bil poročen; vprašanje je, če ni bil k temu prisiljen.

Med podestaji je bilo res tudi nekaj Slovencev, ki so bili to vsaj po rodu, vendar so morali biti, kot smo že poudarili, člani fašistične stranke in tudi sicer niso mogli nastopati kot Slovenci, tudi če bi hoteli. Svoje slovenstvo so lahko izkazovali samo v zasebnih stikih in predvsem v pozitivnem odnosu do avtohtonega prebivalstva. Tak je bil npr. podestà v Senožečah.²¹ Po priimkih bi ocenili, da so bili leta 1942, kar zadeva Tržaško pokrajino, podestaji slovenskega rodu še v občinah Lokev, Repentabor in Štjak. Leta 1938 pa je prefekt za podestaja v občini Hrenovica predlagal viteza Viktorja De Garzarollija, ki ga je predstavil kot bivšega avstrijskega častnika, ki pa dobro pozna italijanski jezik.²² Slovenec je bil tudi podestà v Dutovljah, to je bil Teodor Kompare iz bližnjih Krepelj, ki je po padcu fašizma leta 1943 sicer doživel žalosten konec.²³ Od prefekturnih komisarjev slovenskega rodu omenimo le primer Franca Dekleve, ki je bil leta 1937 komisar v občini Slavina.²⁴ Je pa vsaj v Sežani treba omeniti človeka, ki je nekaj časa opravljal tamkajšnjo vodilno administrativno funkcijo in ki je bil daleč od tega, da bi bil Slovenec, je pa kasneje resno posegel v dogajanje v osrednji Sloveniji. To je bil Emilio Grazioli, ki je bil leta 1929 komisar občine Sežana, sicer pa je bil tedaj tudi poveljnik ene izmed kohort tamkajšnje 59. fašistične legije. Sredi istega leta ga je prefekt imenoval za sežanskega podestaja, vendar se je Grazioli temu nato odpovedal, ker je raje izbral napredovanje in poklicno udejstvovanje pri fašistični milici. Je pa ob slovesu od komisarске funkcije napisal obširno poročilo z veliko samohvale, kaj vse je naredil za sežansko občino.²⁵

Podestà je uradoval v poslopju županstva, ki se je takrat imenovalo municipio; oblast je tedaj v mnogih občinskih središčih v ta namen zgradila nova poslopja. Glede na svoje formalne obsežne pristojnosti je moral podpisovati ogromno število aktov in odredb, a seveda glede na vse zgoraj omenjene omejitve sam niti ni zmožgel pripraviti teh dokumentov. Za to pa je imel predvsem svojega občinskega tajnika, ki

²⁰ ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Pola, šk. 234.

²¹ Ervin Dolenc: Med kulturo in politiko : kulturnopolitična razhajanja v Sloveniji med svetovnim vojnama. Ljubljana 2010, str. 205–219.

²² ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Trieste, šk. 292.

²³ V Dutovljah so imeli »Municipio«. V: Primorski dnevnik, št. 48, 26. 2. 2010, str. 2.

²⁴ ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Trieste, šk. 293.

²⁵ Prav tam.

je bil v tem obdobju zmeraj italijanske narodnosti. Poleg tega je občinska uprava zaposlovala še druge kvalificirane in nekvalificirane uslužbence, pač odvisno od velikosti občine. V občini Tolmin je tako štela okrog 20 rednih uslužbencev. Vodstvene funkcije so zasedali Italijani, druga manj pomembna pisarniška, vzdrževalna, stražniška, čuvajska ipd. delovna mesta pa so pokrivali slovenski domačini, kar je pomenilo, da so kljub vsemu predstavljali večino osebja, zaposlenega na občini. Najpomembnejše delovno mesto, ki ga je na občini po navadi lahko zasedal slovenski domačin, je bil namestnik občinskega tajnika. Pomembni so bili tudi posli mestnih stražnikov in poljskih čuvajev.²⁶ Vodenje matičnih knjig je pod fašizmom prevzela tudi država in tako je na občini deloval tudi matiçar. V več primerih je te knjige in register prebivalstva vodil kar sam podestà. Poznan pa je primer v občini Kobarid, kjer je bil matiçar slovenski domačin.²⁷ Za reševanje posameznih nujnih, a kompleksnih vprašanj je podestà lahko ustanavljal tudi začasne komisije, ki so jih sestavljali najpomembnejši posamezniki v občini kot tudi predstavniki zainteresiranih stanov oziroma korporativnih sindikatov. Tako je npr. občinski komisiji za preskrbo in nadzor nad cenami, kar je v razmerah vojne postal velik problem, v Tolminu leta 1941 kot predsednik in kot zastopnik ministrstva predsedoval sam podestà, člani pa so bili sekretar in sekretarka lokalnih fašijev, komisar javne varnosti, občinski tajnik ter predstavniki delodajalcev in delojemalcev iz sindikatov kmetijstva, trgovine in industrije.²⁸ Tudi sicer je lahko podestà na zelo konkreten način vplival na življenje prebivalcev svoje občine. On je bil tisti, ki je nadrejenim oblastem potrjeval določena stanja oziroma okoliščine, ki so jih ljudje uveljavljali za doseganje raznih pravic. Tako je npr. podestà v Komnu poleti 1929 »za administrativne potrebe« enemu učitelju izdal potrdilo o »vzornem moralnem, civilnem in političnem ponašanju«. ²⁹ Izdajal je tudi potrdila o družinskem stanju in o novih rojstvih, kar je bilo npr. pomembno za družine z velikim številom otrok, ki so zanje dobivale državne nagrade. Prav tako so bila za posameznike pomembna občinska potrdila o revnem stanu oziroma siromaštvu, kjer je bila spet v igri državna podpora, brezplačen sprejem v bolnišnico ipd. Taki ljudje so dobivali t. i. draginjski dodatek, njihovo število pa je v posameznih občinah šlo v stotine. Tako je bilo na seznamu ubogih v občini Kobarid leta 1930 263 oseb, čez dve leti pa 220 oseb.³⁰ Tudi dovoljenje za košnjo trave na pobočjih Porezna, torej v neposredni bližini državne meje, ki ga je za tamkajšnje kmete od obmejne straže zahteval župan v Cerknem, je bilo za prizadete seveda življenjskega pomena.³¹ Poleg tega gre omeniti, da je podestà izvajal tudi vlogo neke vrste sodnika za prekrške. Na prijavo mestnih stražnikov, čuvajev ali orožnikov je v najkrajšem roku ob pričevanju

²⁶ Mlakar, Italijanska oblast, str. 220–221.

²⁷ Vanja Alič: V prvo bitko se je podal pri rosinih štirinajstih. V: Svobodna misel, št. 1, 8. 1. 2010, str. 22.

²⁸ Mlakar, Italijanska oblast, str. 222.

²⁹ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Milizia Volontaria Sicurezza Nazionale (AS 2044), Gorica, mapa 4.

³⁰ Branko Morenčič: Propad lekarn na severnem Primorskem v gospodarski krizi 1929–1933. V: Kronika, 2007, št. 2, str. 316.

³¹ ARS, Zbirka gradiva Kraljevih kvestur Trst in Gorica (AS 1829), t.e. 62, fasc. 1035/I.

prej omenjenih kar v dodatku zapisnika o prekršku prestopnika obsodil na plačilo primerne denarne globe.³² Večji kraji so za kaznive prestopke imeli seveda svoja okrajna sodišča, medtem ko je bil v vsaki občini za reševanje manjših civilnih sporov tudi t. i. mirovni sodnik (giudice conciliatore). Italijanska država je to institucijo uvedla s 1. julijem 1929, pri čemer so v tedanjem edinem slovenskem časniku, tj. v Novem listu, zanj uvedli poimenovanje »ljudski sodnik«. Tak sodnik je bil pristojen za spore, če njihova »vrednost« ni presegala 400 lir. Hkrati z njihovo uvedbo so bili sredi leta 1929 na Primorskem tudi že imenovani prvi mirovni sodniki in njihovi namestniki. Iz seznama je razvidno, da je bila tedaj med njimi še večina Slovencev, medtem ko so bili v tridesetih letih to praviloma Italijani.³³

Kot smo že omenili, so morali biti podestaji včlanjeni v PNF, pri čemer pa so se kot običajno med seboj razlikovali v pogledu politične »pravovernosti«. Nekateri so bili seveda zelo zavzeti za širitev italijanstva in fašizma. Tako si je vipavski podestà že leta 1928 prizadeval, da bi se v Vipavi in okoliških frakcijah (vaseh) ustanovile večerne šole italijanskega jezika.³⁴ Tudi v sosednjem Št. Vidu (Podnanosu) je bil očitno podestà zelo prizadeven, na kar nas navaja podatek o prošnji nekega Laurenti (očitno Lavrenčiča) Antonia, da se ga izpiše iz vrst fašistične milice in izbriše iz članstva PNF, kamor da se je vpisal »pod pritiskom na občini v Št. Vidu«. ³⁵ Že v vojnem času, to je v začetku marca 1942, ko so italijanske oblasti v Ljubljanski pokrajini načrtovale, da se del prebivalstva začasno internira na Primorskem, se je na to odzval podestà v Tolminu, ko je slišal, da bo internirance »gostila« njegova občina. Pritožil se je goriškemu prefektu, češ da je to zanj zelo neprijetna novica. Po eni strani da slovenski del prebivalstva to pričakuje sicer z določeno naklonjenostjo, medtem ko so pa na drugi strani Italijani zelo zaskrbljeni.³⁶

Omenili smo že, da je po novem občinskem zakonu ob podestaju namesto prejšnjih voljenih občinskih svetov sedaj stal novi organ, t. i. občinski sosvet. Postopek oblikovanja oziroma imenovanja le-tega je bil tako rekoč enak kot tisti za podestaja, redno pa je ta proces stekel z letom 1932, ko so sosveti prvič imenovani za štiri leta. Leta 1936 je prišlo do drugega vala njihovega konstituiranja, medtem ko v tretje, to bi moralo biti leta 1940, do tega ni več prišlo, očitno zaradi že vojnih razmer. Iz ne povsem jasnih razlogov se je cikel imenovanja sosvetov na Tržaškem začel leta 1934 ter ustrezno ponovil leta 1938. Ko je tedaj predhodno določil, koliko naj šteje sosvet občine Dolina, je tržaški prefekt vanj imenoval šest ljudi, ki so bili vsaj po priimkih sodeč vsi slovenskega rodu. Na podlagi že omenjenih »tern«, se pravi trojic kandidatov, ki so jih predlagala zadevna sindikalna združenja, je prefekt izbral sosvetnike, ki so zastopali: eden trgovce, dva kmečke posestnike, eden delavce v trgovini ter dva delavce v kmetijstvu. Kar zadeva narodnostno poreklo, je seveda posebej na Tržaškem tedaj že mnogo priimkov poitalijančenih, tako da ocena, ki smo jo podali, za-

³² Mlakar, Italijanska oblast, str. 226.

³³ Nove postave. Novi list, št. 16, 11. 7. 1929, str. 8, 13, 14.

³⁴ ARS, AS 1829, t.e. 38, fasc. 1032a.

³⁵ ARS, AS 2044, Gorica, mapa 6.

³⁶ Arhiv Vojnoistorijskega instituta, Beograd, Italijanska okupatorska vojska, šk. 906, 23/6.

radi možne pomote ni nujno stoddostotno točna. Sosvetniki so nato prisegli prefektu, na podestaju pa je nato bilo, da je sosvet začel s svojim konkretnim delom.³⁷ Je pa prav za občino Dolina prefekt leta 1935 poudaril, da je ena najbolj odpornih proti asimilaciji in da zato potrebuje zelo energičnega podestaja, ki bo deloval v nacionalnem duhu.³⁸ Od večjih krajev gre v Tržaški pokrajini omeniti Postojno, kjer je bilo kmalu veliko italijanskih priseljencev in tako ni bilo nenavadno, da je imel tamkajšnji občinski sosvet leta 1934 le dva slovenska člana, čez štiri leta pa vsaj na podlagi ocene izvora priimkov le še enega. Je pa »sindikata« industrialcev tu zastopala zanimiva oseba, namreč knez dr. Hugo Windischgrätz. Poleg tega je postojnski sosvet leta 1940 doletela smola, da so bili trije njegovi člani vpoklicani v vojsko, dva pa sta zbolela. Podestà si je pač moral pomagati brez njihovih nasvetov.³⁹

Tako v svojih splošnih poročilih v Rim kot ob aktualnih imenovanjih podestajev oziroma sosvetov se prefekti s Primorske po navadi niso izognili neke vrste tarnanju, namreč kako težak je pri njih položaj, in pri tem kot vzrok poleg slabih gospodarskih razmer navajali predvsem dejstvo, da je prebivalstvo »drugorodno« in pretežno sovražno nastrojeno do režima. Zato je bilo vprašanje tega prebivalstva stalno v ospredju, kar se je videlo npr. tudi v poročilu goriškega prefekta Carla Tienga, ko je v začetku marca 1932 poročal notranjemu ministrstvu o potekajočem konstituiranju občinskih sosvetov. Poročal je, da je med 42 občinami kar 38 takih s slovenskim prebivalstvom in da bodo tudi sosveti narodnostno mešani, in ob tem poudaril, da prav sodelovanje drugorodcev v teh organih predstavlja zanikanje trditve, ki se pojavljajo posebej na drugi strani državne meje, da so slovenski domačini izolirani oziroma odtrgani od lokalnega javnega življenja.⁴⁰ Pri tem je dodal, da je bila njegova želja, da bi bili vsi sosvetniki člani partije, toda predvsem v majhnih občinah da je težko najti primerne ljudi, ki bi imeli vse pogoje, vključno s partijsko knjižico. Zagotavlja pa, da so vsi predani režimu in da so to že dokazali. Je pa nakazal, da se tu v prihodnosti obeta izboljšanje, predvsem po zaslugi novih vstopov v partijo, upanje pa dajejo tudi mladi fašisti, ki vse bolj številčni zorijo in bodo zapolnili omenjeno vrzel.⁴¹ Nič drugače seveda ni bilo tudi v drugih pokrajinah Julijske pokrajine, le da se včasih pojavljajo glasovi, ki so skušali nadrejenim poročati bolj optimistično. Tako je tedaj fašistični podsekretar za Tržaško pokrajino poročal v Rim generalnemu sekretarju Achillu Staraceju, da je prefekt umestil sosvete v 19 kraških občinah in tedaj da je prišlo do dveh veličastnih zborovanj v Sežani in Postojni. Ob tej priložnosti naj bi fašistične organizacije skupaj s prebivalstvom ustvarile izjemno slavnostno ozračje; ob sodelovanju oblasti in klera naj bi tako Kras dokazal, da fašizem napreduje in da poslušna le ducejev glas ...⁴²

³⁷ ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Trieste, šk. 292.

³⁸ Prav tam.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ ACS, Ministero dell'Interno, Podestà e Consulte municipali, Gorizia, šk. 166.

⁴¹ Prav tam.

⁴² ACS, Partito Nazionale Fascista, Situazione politica ed economica delle provincie, Trieste, šk. 27.

Poleg sosveta so si podestaji lahko pomagali tudi s posamezniki, zastopniki vasi oziroma frakcij, kajti v vsaki izmed teh so imeli svojega delegata (delegato podestarile), tj. človeka, ki je vas zastopal pred podestajem. Ti zastopniki so za svojo funkcijo dobivali majhno denarno nagrado, pri čemer je bila njihova glavna naloga prenašanje in razlaganje ukrepov in navodil občinske uprave med ljudi. Morebiti še bolj pomembna pa je bila njihova dejavnost v »nasprotni« smeri, tj., da so poročali podestaju o položaju in razpoloženju ljudi. To je lahko pomenilo, da so postajali neke vrste podestajevi zaupniki, če ne celo ovaduhi, zato so bili pač imenovani iz vrst za tedanje oblast zanesljivih ljudi. Seveda pa so bili to v slovenskih občinah ljudje slovenskega rodu. Na to kaže primer delegatov 21 tolminskih vasi, ki so leta 1941 kljub poitalijančenju še imeli prepoznavne slovenske priimke, z le eno izjemo, namreč Andrej Kavčič, delegat vasi Ljubinj, se pojavlja kot Andrea Stagno.⁴³ Očitno je bil res zelo blizu fašistični oblasti, saj je leta 1942 doživel žalosten konec. Zgovoren je tudi primer Štefana Pipana iz vasi Kobjeglava na Krasu, član PNF je bil od 1930, zaradi »resnosti« mu je namreč lokalno poveljstvo fašistične milice v Štanjelu celo poverilo naloge »političnega poročanja«, kar je verjetno pomenilo sporočanje oblastem, kaj govori in kako razmišlja o režimu slovensko prebivalstvo.⁴⁴ Žalostno usodo je doživel tudi podestajev delegat iz cerkljanske vasi Bukovo Anton Čelik, ki je, že v času vojne, poročal županstvu o »obiskih« in dejavnosti tamkajšnjih partizanov.⁴⁵

Verjetno ni potrebno posebej poudarjati, da med župani oziroma podestaji v obravnavanem obdobju ni bilo niti ene ženske. Še več, nobene predstavnice ženskega spola ni bilo tudi v občinskih sosvetih in tudi ni bilo nobene med vaškimi delegati. V vsaki občini je sicer deloval ženski fašijo, predvsem pa organizacija t. i. kmečkih gospodinj (*massaie rurali*). Ženske fašistke, med katerimi je bilo, primerjalno gledano, verjetno precej manj Slovenk kot na drugi strani njihovih moških sonarodnjakov, so se lahko ukvarjale predvsem z dobrodelno dejavnostjo, organizirale so poletne in zimske kolonije za šolsko mladino, organizacija kmečkih gospodinj pa je bila zadolžena za čim bolj uspešno kmetovanje. Iz tega so izhajali tudi razni izpopolnjevalni tečaji, na katere so pošiljali izbrane gospodinje, tudi Slovenke kot tudi razne nagrade, ki so jih te kmečke gospodinje dobivale za uspehe pri gojenju pridelkov in reji domačih živali. Seveda so bile ženske najbolj »zaslužne« za družine z veliko otroki, ki jih je režim v skrbi za demografsko ekspanzijo tudi nagrajeval. Na splošno gledano pa so bile za časa fašističnega režima tudi na Primorskem poleg Slovencev v celoti na stranski tir potisnjene tudi vse ženske, seveda še posebej Slovenke. Fašistični svet je bil predvsem moški svet.

⁴³ Mlakar, Italijanska oblast, str. 223.

⁴⁴ ARS, AS 2044, MVSNS, Gorica, mapa 1.

⁴⁵ ARS, AS 1829, t.e. 62, fasc. 1035/I,

Boris Mlakar

THE SLOVENIANS FROM PRIMORSKA (LITTORAL) AND THE FUNCTIONING
OF THE LOCAL FASCIST ADMINISTRATIONS IN THE 1930S

S u m m a r y

Soon after the annexation of the Primorska region (Slovenian Littoral) to the Kingdom of Italy, the new fascist regime, in accordance with its nationalist and totalitarian nature, undertook a deliberate anti-Slovenian policy in this part of the Slovenian national territory. Even though the Italian parliamentary system remained in force for a few years, Slovenians were almost completely pushed out of the administration at the regional or provincial level. The Goriška region represented a slight initial exception. That became especially obvious after 1923, when the Italian municipal and provincial legislation also entered into force in the new provinces. Thus the provincial council elections no longer existed, while at the level of the municipalities the elections were only carried out one more time, already in 1922. At least in the Slovenian ethnic territory the result at that time (the number of the elected Slovenian municipal advisors and mayors) partly coincided with the ethnic makeup of the region. The municipal self-government was still partly functional, but the fascist authorities kept restricting it by appointing numerous municipal commissioners. However, with the new legislation and the King's decrees of 1929 the last traces of self-management were also abolished at the municipal level, following the model of the provincial regime with a system of prefects. The elections were also abolished. Since then, instead of the elected mayors the municipalities were headed by the so-called Podestà, appointed by the prefect following the preliminary consent of the Ministry of the Interior. The Podestà had to be members of the Fascist Party, since the prefect had to ensure the consent of the provincial fascist secretary for each candidate before submitting the relevant proposals to the Ministry.

Thus the elected municipal councils were also abolished and replaced with the municipal advisory committees (*consulta municipale*), appointed in the same way. The terms of office of the Podestà and the advisory committees initially lasted five and later four years. In so far as they suited the interests of their superiors, the prefects then proposed and appointed them for the next term. Otherwise and in case no suitable candidates were found, municipal commissioners were appointed for the duration of six months. The number of municipalities led by the provisional commissioners kept increasing, since especially in the Slovenian rural areas it was, in the opinion of the fascist authorities, very hard to find people suitable for the post of the Podestà. Namely, the authorities refused to appoint Slovenians for these posts, while Italians with suitable qualifications were hard to find in these areas. The selection was made even harder by the legislative provision that the Podestà had to carry out their function without being paid, which meant that the prefects mostly looked for pensioners or people who had other permanent jobs. This also meant that the Podestà carried out their duties poorly, especially if they did not live in »their« municipality and only visited its seat a few times a week. Consequently Slovenians (those who were more subservient to the regime) were rare among the Podestà. As far as the municipal advisory committees were concerned, their members were selected and appointed by the prefect on the basis of lists provided by the associations of individual fascist unions. Two of the usual six advisory committee members were appointed by the prefects according to their own judgement. In the Slovenian rural areas the majority of advisory committee members were of Slovenian descent. The authorities also wanted them to be members of the fascist party, but this was not completely feasible. In the context of the municipal administrations Slovenians could only hold less important administrative, professional, security and assistant positions. From 1928 until as late as 1943 the Italian language was used exclusively in administration. Every municipality was divided into villages – fractions, according to the Italian terminology at that time. The Podestà had their delegates or confidants (*delegato podestarile*) in every of these fractions. The Podestà as well as the advisory committee members were exclusively male.